

MUZEUL, SOCIETATEA ȘI SALVGARDAREA PATRIMONIULUI IMATERIAL

Dr. hab. **Elena PLOȘNIȚĂ**

MUSEUM, SOCIETY AND SAFEGUARDING INTANGIBLE HERITAGE

This paper presents some considerations on the intangible heritage, on the role of society and museums in conservation and documentation of the non-material heritage. The author explains the special roles of museums in enhancing the intangible heritage. Using, as a symbolic brand, folk creation, folklore, crafts and authentic traditions, we have the certitude of a specific contribution to the dower of the human creativity and, in the same time, we are providing an -important factor for our recognition in the contemporary world.

Muzeul este una din cele mai vechi instituții de cultură. Cuvântul *muzeu* a pătruns în limba română abia în secolul al XIX-lea. Totuși, încă Dimitrie Cantemir îl folosea în *Hronicul Vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor* (Petersburg, 1717)¹.

Muzeul este o instituție aflată în serviciul societății care colecționează, conservă, cercetează, restaurează, comunică și expune patrimoniul cultural și natural în scopul cunoașterii, educării și recreării. Definiția muzeului în epoca contemporană a fost formulată de Consiliul Internațional al Muzeelor (ICOM) în anii 1974, 1995, 2007. Deși legislația de domeniu din diferite țări cuprinde interpretări proprii, toate definițiile muzeului converg spre formula consacrată promovată de ICOM. Astfel, prima definiție a muzeului, lansată în 1974 în Statutul ICOM, articolul 3 (adoptat de Adunarea a IX-a Generală a ICOM, Copenhaga), este reluată aproape integral în 1995, fiind substituit un singur cuvânt – *comunitate* cu *societate*. Muzeul este definit astfel ca o „instituție permanentă cu scop nelucrativ, aflată în serviciul societății și al dezvoltării sale, deschisă publicului și care achiziționează, conservă, cercetează, comunică și expune în scopul studierii, educării și delectării, materialele legate de om și de mediul său”.

În 2007, Statutul ICOM lansează o nouă definiție a instituției muzeale, în care cuvintele *materiale legate de om și mediul său*, sunt înlocuite cu *patrimoniul material și imaterial al umanității și al mediului său*²: „Muzeul este o instituție permanentă cu scop nelucrativ, aflată în serviciul societății și al dezvoltării sale, deschisă publicului și care achiziționează, conservă, cercetează, comunică și expune

în scopul educării, studierii și delectării, patrimoniul material (tangibil) și imaterial (intangibil) al umanității și al mediului său”. Pentru prima dată, în definiția muzeului, patrimoniul este clasificat în două categorii distincte: patrimoniu material și patrimoniu imaterial.

Patrimoniul muzeal material în ipostazele sale naturale, istorice și tehnice are un caracter deschis și se dezvoltă în permanență. Patrimoniul muzeal material cuprinde bunuri culturale de o semnificație istorică, artistică, documentară etc. rezultate în urma acțiunii umane. Pe lângă această categorie de patrimoniu, există valori care depășesc cadrul material, trecând în idee, concepte și forme diferite ce demonstrează capacitatea creativă a omului. Este vorba de patrimoniu imaterial. Când și cum a apărut această noțiune?

Menționăm că în elaborarea conceptelor, stabilirea criteriilor și adoptarea legislației privind patrimoniul cultural imaterial pe plan internațional s-au evidențiat, în anii 1950, Coreea și Japonia. Dar, începând cu 1973, UNESCO, la inițiativa unor țări africane (Bolivia, Tunisia), a convocat mai multe reuniuni internaționale, în cadrul cărora s-a pus în discuție problema protejării creației populare și a patrimoniului cultural al tuturor națiunilor. În unele țări de pe continentul african au fost aprobate diverse modele de interpretare a creației populare, a patrimoniului cultural în general. În anul 1982, Organizația Mondială a Proprietății Intelectuale și UNESCO au adoptat Prevederile-Model pentru legile naționale privind protecția expresiilor folclorului împotriva acțiunilor ilicite sau diferitelor prejudecăți. În 1982, în cadrul UNESCO este creată Secția pentru Patrimoniul Non-Material. În 1989 UNESCO elaborează Recomandări privind salvagardarea culturii tradiționale și a folclorului (Recomandation on the Safeguarding of Traditional Culture and Folklore). După 1989 UNESCO organizează un șir de întruniri regionale internaționale privind problema patrimoniului imaterial în mai multe țări ale lumii, inclusiv în SUA – Conferința privind salvagardarea culturii tradiționale – în cooperare cu Institutul Smithsonian în cadrul Festivalului de Folclor. Scopul acestor manifestări era de a clarifica și a stabili unele concepte, definiții legate de cultura tradițională. Pe parcurs, au fost evaluate criteriile, conceptele, identificate diverse elemente ale patrimoniului imaterial, ajungându-se la începutul veacului al XXI-lea, în ziua de 3 august 2001, să fie aprobat de UNESCO un nou document (CL/3597) privind elaborarea unor norme-instrumente internaționale pentru salvagardarea patrimoniului imaterial.

Începând cu 1999 au fost propuse și examinate diverse noțiuni privind componentele culturii tradiționale, treptat abandonându-se noțiunile de *folclor*,

cultură tradițională, patrimoniu non-material în favoarea celei de patrimoniu cultural imaterial.

Patrimoniul cultural înseamnă cunoștințe, competențe, creativitate și durabilitate, toate însoțite de inspirație, de sentimentul de continuitate al membrilor unei comunități în contextul diversității. La 15 octombrie 2001, UNESCO aprobă un alt document (CL/3603), care recomandă crearea de organisme naționale pentru protecția patrimoniului imaterial. La 18 mai 2001, UNESCO, pentru prima dată, a prezentat o Listă cu 19 capodopere ale patrimoniului imaterial al umanității. Iar la 17 octombrie 2003 este aprobată Convenția UNESCO pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial. Potrivit Convenției, prin patrimoniu cultural imaterial se înțeleg: „practicile, reprezentările, expresiile, cunoștințele, abilitățile – împreună cu instrumentele, obiectele, artefactele și spațiile culturale asociate acestora –, pe care comunitățile, grupurile și, în unele cazuri, indivizii le recunosc ca parte integrantă a patrimoniului lor cultural. Acest patrimoniu cultural imaterial, transmis din generație în generație, este recreat în permanență de comunități și grupuri, în funcție de mediul lor, de interacțiunea cu natura și istoria lor, conferindu-le un sentiment de identitate și continuitate și contribuind astfel la promovarea respectului față de diversitatea culturală și creativitatea umană”³. Din patrimoniul cultural imaterial pot face parte: tradițiile și expresiile orale, inclusiv limba ca vector al patrimoniului cultural imaterial; artele spectacolului; practicile sociale, ritualurile și evenimentele festive; cunoștințele și practicile referitoare la natură și la univers; tehnicile legate de meșteșuguri tradiționale. Convenția recomandă statelor parte să asigure viabilitatea patrimoniului cultural imaterial: identificarea, documentarea, cercetarea, prezervarea, protecția, punerea în valoare, transmiterea prin intermediul educației formale și nonformale. Scopul Convenției este, deci, salvagardarea patrimoniului cultural imaterial, respectarea patrimoniului cultural imaterial al comunităților, grupurilor și indivizilor care aparțin acestora, sensibilizarea la nivel local, național, internațional asupra importanței patrimoniului imaterial, cooperarea și asistența internațională.

La 24 martie 2006 Republica Moldova a ratificat Convenția pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial. Țările care au aderat sau au ratificat Convenția sunt organizate în 5 grupuri: continentul african are 54 de țări, grupul țărilor arabe cuprinde 21 de state, Asia și Pacificul – 48 de țări, America Latină – 35 de țări, iar Europa și America de Nord – 54 de țări.

Republica Moldova este stat parte la Convenție și trebuie să ia măsurile necesare pentru asigurarea salvagărdării patrimoniului cultural existent

pe teritoriul său. Protejarea patrimoniului imaterial presupune adoptarea unor tactici care ar asigura identificarea, documentarea, protejarea, promovarea și transmiterea acestui patrimoniu. În țările care au aderat sau au ratificat Convenția UNESCO privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial au fost create Comisii specializate (după aprobarea legislației de rigoare) care au scopul de a coordona programele de protejare, conservare, valorificare și promovare a patrimoniului cultural imaterial în baza politicilor culturale ale ministerelor de resort. Anume Comisia alcătuiește Inventarul național de patrimoniu cultural imaterial care include Lista elementelor patrimoniului cultural imaterial dispărute, Lista elementelor patrimoniului cultural imaterial aflate în pericol de dispariție, Lista elementelor vii care alcătuiesc patrimoniul cultural imaterial existent într-un anumit spațiu, țară. Conform recomandărilor UNESCO, un Program de protejare, salvagardare, conservare, transmitere, punere în valoare și promovare a patrimoniului cultural imaterial ar trebui să includă:

- stabilirea criteriilor de identificare, evaluare, standarde de conservare și procedee de punere în valoare a expresiilor culturale ale comunităților;
- măsuri de informare cu privire la patrimoniul cultural imaterial;
- proiecte de promovare a patrimoniului cultural imaterial la nivel local, zonal, național și internațional;
- proiecte editoriale (broșuri, volume, culegeri, antologii, cataloage) în domeniile patrimoniului cultural imaterial.

În cadrul Convenției, fiecare stat parte poate propune proiecte de salvagardare a patrimoniului cultural imaterial, prezenta elemente de patrimoniu cultural imaterial pentru a fi înscrise în Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității. Adăugăm, că prin ordinul Ministerului Culturii al Republicii Moldova nr. 238 din 9 decembrie 2009, a fost creată Comisia națională pentru salvagardarea patrimoniului cultural imaterial. Există speranțe că până la sfârșitul anului 2011 Parlamentul Republicii Moldova va aproba Legea privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial.

Orice instituție muzeală, indiferent de profil, categorie, tip, tradițional colectează, cercetează, conservă și expune patrimoniul cultural și natural. Globalizarea agresivă și uniformizarea ce a cuprins toate domeniile vieții au pus în fața instituțiilor muzeale problema conservării urgente atât a patrimoniului material, cât și a celui imaterial. Începând cu secolul al XXI-lea, problema rolului muzeului în documentarea și conservarea patrimoniului imaterial este discutată de cercetători și muzeologi, de teoreticieni și practicieni. Este cunoscut faptul, că cea

de-a 7-a Adunare Generală a ICOM-ului Regiunii Asia-Pacific a susținut inițiativa strategică din Shanghai, China, din octombrie 2002 și a ratificat Carta Shanghai, menționând că „muzeele pot fi parteneri constructivi în protejarea patrimoniului imaterial al umanității”⁴. În 2004 ICOM a declarat tema „Muzeele și Patrimoniul Imaterial” pentru Ziua Internațională a Muzeelor, iar în octombrie 2004 aceeași temă a fost declarată și pentru Adunarea Generală a ICOM din Seoul. În 2004 a fost publicat *International Journal of Intangible Heritage* – o revistă dedicată promovării și protejării patrimoniului imaterial de către instituțiile muzeale.

Patrimoniul imaterial „include semnificația simbolică și metaforică a obiectelor ce constituie patrimoniul material. Fiecare obiect are două dimensiuni: aspectul fizic, spre exemplu – forma și volumul, precum și semnificația lui ce derivă din istorie, din interpretare, din capacitatea de a face legătura trecutului și prezentului și așa mai departe”⁵. Muzeele au un mare rol în conservarea și promovarea patrimoniului imaterial. Atunci când muzeul desfășoară selecția obiectelor pentru achiziție și conservare, face interpretarea istorică și științifică a unui obiect sau execută montarea unei expoziții, muzeograful caută în ultima instanță să formuleze semnificația simbolică a obiectului și să o transmită către un public larg.

Incontestabil că istoria orală, transmiterea tradițiilor fac parte din patrimoniul imaterial. Dar ce reprezintă exact patrimoniul imaterial și cum poate fi identificat? Care sunt metodele și instrumentele pentru managementul și valorificarea patrimoniului imaterial?

Conceptul de patrimoniu imaterial este cunoscut și difuzat între specialiștii domeniului, însă aspectele ce țin de identificare, valorificare (cine trebuie să identifice elementele de patrimoniu și să le valorifice) și de management rămân o problemă. Muzeograful trebuie să cunoască în ce măsură este aplicabil așa-zisul „management al patrimoniului imaterial” în instituția muzeală. Pentru că există riscul „folclorizării” instituțiilor muzeale de istorie sau literatură. O sarcină deloc ușoară ce ține de managementul patrimoniului muzeal este problema identificării, conservării și transmiterii generațiilor viitoare a diferitor tipuri și elemente de patrimoniu imaterial, precum istoria orală, tezaure vii etc. Referitor la „muzeificare” putem spune că în epoca globalizării, muzeele într-adevăr acordă o atenție deosebită obiectelor culturii nemateriale. Limba, ritualurile, tradițiile orale, datinele, legendele – tot ce se află pe cealaltă parte a lumii materiale, dar aparține tradițiilor culturale, trebuie în calitate de moștenire să-și găsească locul în muzeul de etnografie. Interesul muzeului față de patrimoniul imaterial poate servi la atragerea vizitatorilor în muzeu.

Indiscutabil, muzeele au un rol important în spo-

rirea și dezvoltarea patrimoniului imaterial. Protejarea patrimoniului imaterial ar trebui să devină parte componentă a politicii muzeale. Pentru a beneficia de protecție, toate formele de patrimoniu imaterial, cu excepția celor fizice, urmează să fie transformate în baza tehnologiilor moderne într-o prezentare materială. Iar cea mai efectivă măsură de salvagardare a patrimoniului imaterial este utilizarea formelor, elementelor de patrimoniu ca punct de pornire pentru noi expresii culturale care ar lega trecutul cu prezentul și ar avea relevanță în lumea contemporană.

Patrimoniul muzeal este structurat în diverse colecții după anumite principii. Colecția, în opinia lui Krysztoff Pomian, înseamnă „orice grup de obiecte naturale sau artificiale, aflate temporar sau definitiv în afara circuitului activităților economice, supuse unei protecții speciale într-o locație închisă amenajată în acest scop și expuse vederii publicului”⁶. Radu Florescu aprecia colecția ca un set de obiecte în viziune muzeologică: „o colecție este un ansamblu de obiecte în cadrul căreia diferitele obiecte au niște legături, niște raporturi comune”⁷.

Când vorbim de patrimoniu muzeal, în general, avem în vedere existența unor obiecte, înregistrate și documentate. Dar noțiunea de obiect poate fi substituită cu cea de fenomen cultural, altfel spus, în procesul de documentare și prezervare nu ar trebui să facem mari diferențe între patrimoniul material și patrimoniul imaterial. Documentarea muzeală nu are ca scop doar conservarea, organizarea și punerea la dispoziție a suporturilor documentare, ci și a conținutului imaterial transmis prin studiile muzeologice, colecții și alte acțiuni de acest gen. În mod tradițional muzeele sunt asociate cu obiecte materiale, dar conceptul contemporan de patrimoniu include și imaterialul. Documentarea muzeologică a patrimoniului imaterial nu pretinde să țină locul unui obiect, dar, folosindu-se de permanența materială a înregistrării sale, permite recunoașterea fenomenului și a singularității lui, în spații și ocazii diferite. În afară de aceasta, patrimoniul imaterial „ne indică obiectul ca mărturie concretă a unor fapte și evenimente, dar în anumite circumstanțe care țin de elaborarea memoriei (înțelegând conceptul de memorie nu ca inventar, ci ca principiu de articulare a ideilor), faptele și obiectele reprezintă vectori ai înțelegerii diferitelor forme de percepție și cunoaștere”⁸.

Patrimoniul muzeal material sau imaterial trebuie prezentat publicului larg. Principala cale de valorificare publică este expoziția muzeală. Aceasta însă nu poate fi privită ca o parte a colecției. Ea este creată și funcționează conform anumitor reguli și are un scop determinat, urmând să ofere publicului informații obiective. Este adevărat, colectarea și expunerea se bazează pe o selecție prealabilă, care are, de fapt, un caracter subiectiv. Ar fi corect să

vorbim despre o reprezentare a patrimoniului imaterial (dacă ne referim la muzeele de etnografie), și nu despre o prezentare a etnografiei muzeistice instituționalizate. Orice expoziție pretinde la obiectivitate, inclusiv cea bazată pe patrimoniul imaterial. Expoziția este citită ca o reflectare adevărată a realității. Aceasta reflectare se face prin anumite metode de expunere, utilizând reconstrucții, scene butaforice, reconstituiri. Formarea colecțiilor muzeale, în general, este legată de procesul de decontextualizare – acesta fiind o trăsătură caracteristică muzeului – scoaterea obiectelor din contextul lor natural. Scoaterea din context și așezarea într-un spațiu artificial duce la transformarea obiectului într-un simbol, metaforă. Piesele în expozițiile de istorie sau etnografie în muzeele moldovenești se dau într-un anumit context. În străinătate, în muzeele de etnografie se observă o tendință care presupune refuzarea de contexte construite, în care au existat obiectele; pe primul plan este pus obiectul așa cum este, ca operă de artă. Refuzul de la contextualizare, de la prezentarea etnografică a obiectului (care pune accent pe rolul funcțional al obiectului) în folosul demonstrării obiectului ca operă estetică și chiar capodoperă are drept scop ridicarea statutului obiectului etnografic; prezentarea capodoperelor nu necesită context. Aceasta ajută muzeului să iasă din cadrul localului, să prezinte etnicul ca parte a moștenirii culturale universale cu care poate și trebuie să se mândrească și care este o parte importantă a identității. Astfel, obiectele etnografice își pierd anonimatul, transformându-se, la fel ca și adevăratele opere de artă, în „lucrări de autor”. Acest lucru apropie două muzee – etnografic și de artă – dezgolind problema autoidentificării muzeului ca instituție de un anumit profil.

Sigur că documentarea muzeală și valorificarea publică a patrimoniului imaterial fac parte din procesul de salvagardare a patrimoniului. Dar în acest proces continuu de salvagardare trebuie să se includă și societatea civilă, și comunitatea științifică a republicii. Considerăm oportună în acest sens ideea creării unei Arhive Naționale de Tradiții Populare – ca depozit al celor mai valoroase piese, care ar putea fi un instrument social eficient pentru memoria colectivă și care ar trebui organizat în cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al AȘM. Este necesară întocmirea unui Dicționar de patrimoniu imaterial, sarcină care revine oamenilor de știință, specialiștilor din domeniu.

Patrimoniul imaterial trebuie colecționat și conservat pe diverse suporturi materiale. Un program de salvagardare a patrimoniului imaterial ar trebui axat pe cercetarea științifică, conservarea activă a patrimoniului, recuperarea conștiinței etno-identitare a statului Republica Moldova. Standardele pro-

fesionale muzeale, cum ar fi Codul eticii, politicile de management al colecțiilor, trebuie nu numai să reflecte noile aspecte ale activității muzeelor (colectarea și documentarea patrimoniului imaterial), dar și balanța între apropierea tendințelor universale de salvagardare a patrimoniului cultural imaterial și reorganizarea intereselor speciale ale unor anumite comunități culturale.

Republica Moldova trebuie să urgenteze procesul de elaborare a dosarului pentru ca cel puțin un prim element de patrimoniu imaterial să fie introdus în Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității. Subliniem că din fostele republici unionale, majoritatea au înregistrat în Listă mai multe elemente de patrimoniu cultural imaterial, inclusiv Armenia, Azerbaidjan, Belarus, Estonia, Georgia, Lituania, Kirghistan, Uzbekistan. Lider în această Listă este regiunea Asia și Pacific, și în primul rând China, urmată de India, Japonia, Coreea de Sud. Concomitent trebuie să menționăm că țările europene nu se grăbesc cu propuneri de elemente de patrimoniu imaterial pentru Lista reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității.

Patrimoniul cultural imaterial este transmis din generație în generație, este documentat, promovat și necesită să fie permanent ocrotit. Pentru Republica Moldova contează, în primul rând, conștientizarea la toate nivelele a importanței și valorii patrimoniului cultural imaterial. Fiind acest lucru realizat, se pot găsi și căile de salvagardare.

În 2013 va fi marcată aniversarea a 10-a de la adoptarea Convenției privind salvagardarea patrimoniului cultural imaterial. Fiecare stat parte a prezentat deja la UNESCO programul de manifestări cu acest prilej. Planul de acțiuni al Republicii Moldova mai este așteptat. Și societatea civilă, și instituția muzeală pot și trebuie să se încadreze în realizarea unui program adecvat către această dată.

Bibliografie

1. Ioan Opreș, *Transmuseographia*, Editura Oscar Print, București, 2000, p. 25.
2. André Desvallées, François Mairesse, *Key Concepts of Museology*, Paris, Armand Colin, 2010, p. 56-60.
3. www.unescodoc.org.
4. Shanghai Charter: Museums, Intangible Heritage and Globalization, ICOM Asia Pacific, 2002 – icom.museums/shanghai charter.html.
5. Giovanni Pinna, *ICOM News*, no. 4, 2003, p. 3.
6. Radu Florescu, *Bazele muzeologiei*, București, 2000, p. 204.
7. Marilúcia Bottallo, *Conservarea culturii: documentarea patrimoniului imaterial. Documentarea patrimoniului imaterial: Noi concepte... Noi metode?* În: *Revista muzeelor*, București, 2003, nr. 3-4, pp. 65-67.